

การดำรงอยู่ของงานช่างสนะในสังคมไทย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

รุ่งอรุณ กุลธำรง*

บทคัดย่อ

งานช่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นงานช่างประเภทหนึ่งของงานช่างสิบหมู่ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม งานช่างราชสำนัก พระมหากษัตริย์และพระราชพิธี บทความวิจัยนี้จึงมุ่งค้นหาภูมิหลังของช่างสนะ วิเคราะห์การดำรงอยู่ของงานช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์โดยการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์กับเอกสารต่างๆ ผลการวิจัยพบว่า ช่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้สืบทอดวัฒนธรรมของช่างสนะมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา คือช่างสนะเป็นช่างหลวงในพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ - รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบันไม่ปรากฏชื่อของช่างสนะแล้ว เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงบริบททางการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม แต่การดำรงอยู่ของงานช่างสนะยังคงปรากฏให้เห็นชัดเจน ทั้งเครื่องทรง เครื่องสูง เครื่องตกแต่งราชรถ วอ เรือพระราชพิธีที่จัดทำด้วยผ้าและงานปักสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีสำคัญ ซึ่งสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) อันเป็นมรดกศิลปวัฒนธรรมล้ำค่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

* นักวิจัย P ๗ ประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Existence of Chang Sa-na or Sewing Work in Thai Society in the Rattanakosin Era

*Rungaroon Kulthamrong**

Abstract

Chang Sa-na (sewing work) in Thai society in the Rattanakosin Era is one category of handcraft in the traditional Ten Thai Crafts encompassed in the culture and court inspired craftsmanship of the king for royal ceremonies. This article aims to search the tradition of Chang Sa-na and to analyze the existence and performance of the practices of Chang Sa-na by an historical analytical approach and documentary research. The research results reveal that Chang Sa-na craft in the Rattanakosin Era has inherited the traditional cultural craft practices from the Ayutthaya period. Chang Sa-na had been craftsmanship under the royal patronage of the Grand Palace and the Front Palace in the reign of King Rama I onward to the reign of King Rama VI. Then, during the reign of King Rama VII to the reign of King Rama IX, or the contemporary King, Chang Sa-na has disappeared because of the changing context of political administration, society and culture. However, the existence of the craft of Chang Sa-na has continued to be practiced in royal dress (Khrueng Song), royal regalia (Khruang Sung), ornamentation of ceremonial vehicles, ceremonial palanquins, and royal barges

* Researcher p7, Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University.

decorated with cloth and embroidery for the King in important royal ceremonies. This reflects the cultural inheritance existing in the contemporary time with respect to valuable art and cultural heritage in the Rattanakosin Era.

บทนำ

ช่างสนะ คือช่างประเภทหนึ่งของช่างสิบหมู่ในสังคมไทย ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่างสิบหมู่มี ๓๐ ช่าง ดังนี้

๑. ช่างเขียน	๒. ช่างปั้น
๓. ช่างรักติลลาย	๔. ช่างไม้
๕. ช่างไม้สูง	๖. ช่างปูน
๗. ช่างแกะ	๘. ช่างกลึง
๙. ช่างสลัก	๑๐. ช่างหนัง
๑๑. ช่างทอง	๑๒. ช่างบาตร
๑๓. ช่างเงิน	๑๔. ช่างกระเบื้อง
๑๕. ช่างหล่อ	๑๖. ช่างกระดาด
๑๗. ช่างตีบุก	๑๘. ช่างจาร
๑๙. ช่างศิลา	๒๐. ช่างต่อไม้ลาย
๒๑. ช่างหยก	๒๒. ช่างฉลุ
๒๓. ช่างเหล็ก	๒๔. ช่างปากไม้
๒๕. ช่างหุ้มทองเหลือง	๒๖. ช่างเจียรระโน
๒๗. ช่างก่อ	๒๘. ช่างเครื่องสด ช่างหยวก
๒๙. ช่างหุงกระฉก	๓๐. ช่างชุบ
๓๑. ช่างขาดสีสุก	๓๒. ช่างฉลองพระบาท
๓๓. ช่างขุนพราหมณ์เทศ	๓๔. ช่างเลื่อยงา
๓๕. ช่างประดับกระฉก	๓๖. ช่างแผ่ตีบุก
๓๗. ช่างเลื่อย	๓๘. ช่างสลักหนัง
๓๙. ช่างต่อ	๔๐. ช่างฟอก
๔๑. ช่างไม้สำเภา	๔๒. ช่างทำยอนพระกรรม
๔๓. ช่างต่อกำปั่น	๔๔. ช่างปิดฉาก
๔๕. ช่างเรือ	๔๖. ช่างตัดต้นไม้
๔๗. ช่างดอกไม้เพลิง	๔๘. ช่างซ่อม
๔๙. ช่างบุ	๕๐. ช่างเกรวรางปืน

๕๑. ข้างคร่ำ	๕๒. ข้างต่อผ้าบาตร
๕๓. ข้างปิ่น	๕๔. ข้างสลักพระแสง
๕๕. ข้างหุ่น	๕๖. ข้างทอสายคัมภีร์
๕๗. ข้างมุก	๕๘. ข้างย้อมผ้าสีขี้ผึ้ง
๕๙. ข้างทำลุ	๖๐. ข้างสาน
๖๑. ข้างอังกฤษ	๖๒. ข้างสานพระมาลา
๖๓. ข้างตูปูก	๖๔. ข้างกรรไกร
๖๕. ข้างสนะไทย - จีน ^๑	๖๖. ข้างสุหรัย
๖๗. ข้างสตึง ^๒	๖๘. ข้างฝักกริช
๖๙. ข้างชำระพระแสง	๗๐. ข้างทำข่อยฟ้าหางหงส์ ^๓

ข้างสนะดังกล่าว คือข้างสนะไทย - จีน หมายถึง

ข้างประเภทหนึ่งในกลุ่มข้างสิบหมู่ เป็นข้างทำเครื่องผ้าต่างๆ เช่น เย็บผ้า ปักผ้า ปักไหมทอง ปักทองแผ่ลวด นอกจากนี้ ยังทำเครื่องหนัง เช่น อานม้า ปลอกมิด เข็มขัดหรือสายรัดบางอย่าง ข้างสนะแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มข้างคนไทย เรียกว่า “ข้างสนะไทย” กลุ่มข้างคนจีน เรียกว่า “ข้างสนะจีน” ข้างสนะมีทั้งฝ่ายสร้างและฝ่ายซ่อม เพราะสิ่งของต่างๆ อาจมี

^๑ ข้างสนะ สะกดคำตามต้นฉบับในกฎหมายตราสามดวง แต่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๑๑๑๙ สะกดว่า สนะ (สะหนะ) น. เสื้อ, เครื่องสอสวน. หนัง, ก. เย็บ, ชุน, ปัก

ผู้เขียนจึงขอกล่าวว่า ข้างสนะ เป็นคำเก่า แต่ข้างสนะเป็นคำปัจจุบัน ในบทความวิจัยนี้ ผู้เขียนขอใช้คำว่าข้างสนะ หากปรากฏคำข้างสนะ หมายถึงการสะกดตามหลักฐานเอกสารที่อ้างอิง

^๒ ข้างสตึง สะกดคำตามต้นฉบับในกฎหมายตราสามดวง แต่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๑๑๕๐ สะกดว่า สะตึง น. กรอบไม้หรือไม้แบบสำหรับขึงผ้าในเวลาปักดินหรือไหม เป็นต้น

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก - ข ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๔ - ๓๑๖.

การปรับปรุงแก้ไขรูปแบบและเมื่อแก่ลงก็มีการซ่อมแซมด้วย^๔

จากคำอธิบายความหมายข้างบนจะเห็นได้ว่า ข่างสนะเป็นกลุ่มคนในสังคมไทยมีทั้งข่างไทยและข่างจีน ซึ่งเป็นผู้สร้างสรรคงานข่างฝีมือแต่โบราณ ทั้งงานเครื่องผ้า เครื่องหนัง อันเป็นศิลปวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย จึงทำให้ผู้เขียนสนใจมุ่งค้นหาภูมิหลังของข่างสนะ และวิเคราะห์การดำรงอยู่ของงานข่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยวิธีวิจัยเชิงประวัติศาสตร์กับเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ ประกอบด้วยแนวความคิดวัฒนธรรม อันเป็นการเพิ่มพูนองค์ความรู้ด้านไทยศึกษาในประเด็นข่างสิบหมู่เกี่ยวกับข่างสนะที่ยังไม่พบการรายงานวิจัยและบทความวิจัยมาก่อน ซึ่งจะทำให้เกิดการวิจัยที่ลุ่มลึกเฉพาะศาสตร์เป็นประโยชน์ทางวิชาการด้านไทยศึกษาต่อไป

ข่างสนะกับสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณและพระยาวิจิตรนาวิเป็นแม่กองก่อสร้างพระนครแล้วพระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแห่งราชวงศ์จักรีเป็นรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ทำให้ถึงสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้สืบเนื่องต่อกันมา จากสมัยกรุงธนบุรี สมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงสุโขทัย ทั้งการสืบเนื่องระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ระบบศักดินา ระบบไพร่ ทาส ฯลฯ แล้วในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบไพร่ พ.ศ. ๒๔๒๕ ระบบทาส รวมทั้งทรงปรับปรุงการบริหารราชการเป็นกระทรวงต่างๆ ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงเน้นให้คนไทยเห็นความสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ หลังจากนั้นก็มีเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองใหม่เป็นระบอบประชาธิปไตยซึ่งดำเนินมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีบริบทของสังคมไทยที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนทุกกลุ่ม ทุกอาชีพ ข่างสนะก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าข่างสนะเป็นช่างหลวงซึ่งมีความสำคัญในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็ได้รับผลกระทบจากบริบทต่างๆ ในสังคมไทย ดังผลการวิจัยประเด็นภูมิหลังของข่างสนะกล่าวคือ

^๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๐๙.

ช่างสนะสมัยกรุงศรีอยุธยา

ช่างสนะสมัยกรุงศรีอยุธยา คือช่างหลวงที่มีความรู้ความสามารถและมีฝีมือ
การช่างทำราชการช่างมาแต่โบราณดังที่จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ กล่าวถึงช่างสนะว่า

...เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีแห่งสยามราชอาณาจักรนั้น
มีรายการแสดง “ช่างหลวง” ประเภทต่างๆ ปรากฏอยู่ในทำเนียบตำแหน่ง
นาพลเรือนแต่สมัยนั้น โดยสรุปคือ...ช่างสนะเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า
หรือช่างตัดเย็บฉลองพระองค์สำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...^๕

นอกจากนี้ สมบัติ จำปาเงิน ได้รวบรวมนามของช่างสนะ สมัยกรุงศรีอยุธยา
ที่เป็นข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล คือ

๕๘ ช่างสนะไทย

หลวงโกษาพิจิตร เจ้ากรม ขุนพินิจบรรจง ปลัดกรม

๕๙ ช่างสนะจีน

ขุนอุดมภูษิต เจ้ากรมขวา ขุนสิทธิภูษา เจ้ากรมซ้าย

หมื่นพินิจโกไสย ปลัดกรมขวา หมื่นวิไลยบรรจง ปลัดกรมซ้าย

หมื่นพิมล ปลัดกรมขวา หมื่นชำนาญ ปลัดกรมซ้าย^๖

จะเห็นได้ว่า ช่างสนะสมัยกรุงศรีอยุธยา คือข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร
สถานมงคล (วังหน้า) มีช่างสนะ ๒ กลุ่ม คือช่างคนไทยและช่างคนจีน ช่างคนไทย
มีบรรดาศักดิ์ ๒ นาม ช่างคนจีนมีบรรดาศักดิ์ ๖ นามและเป็นที่น่าสังเกตว่าใน
เอกสารดังกล่าวไม่มีช่างสนะที่เป็นข้าราชการพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง)
และข้าราชการในพระบรมมหาราชวัง (วังหลวง)

ในประเด็นนี้ ผู้เขียนขอเสนอความเห็นว่า ช่างสนะฝ่ายพระบรมมหาราชวัง
นั้น น่าจะสังกัดกรมเครื่องต้นซึ่งมีพระอุไทยธรรมเป็นเจ้ากรมที่ควบคุมกอง ๔ กอง
ได้แก่

^๕ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, ช่างหลวง, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๔
(กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒)

^๖ สมบัติ จำปาเงิน, ความรู้สารพัดนาม (พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๔๗๗.

ก) กองเครื่องต้น

ข) กองภาษามาลา

ค) กองไหม

ง) กองตัดเย็บ^๗

ข้อเสนอนี้มีความเป็นไปได้เนื่องจากว่า จุลทัศน์ พยาฆรานนท์เสนอไว้แล้วว่า ช่างสนะเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า หรือช่างตัดเย็บฉลองพระองค์สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งผู้เขียนสันนิษฐานว่า ช่างสนะนั้นเป็นช่างกองตัดเย็บที่ต้องทำงานร่วมกับกองเครื่องต้น กองภาษามาลา กองไหม เพื่อจัดทำฉลองพระองค์สำหรับพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ภูมิหลังของช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แบ่งออกได้ ๒ ช่วงคือ

ช่วงแรก รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียเอกราชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี ในประเด็นของช่างสนะนั้น ผู้เขียนยังไม่พบหลักฐานลายลักษณ์อักษรใดที่ศึกษาเกี่ยวกับช่างสนะ

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้เขียนพบว่า ช่างสนะเป็นกรมเล็กๆ ที่ขึ้นกับกรมภาษามาลา ซึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายพลเรือนสืบเนื่องมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงอธิบายเรื่องความเป็นมาของช่างสนะก่อนการแก้ไขการปกครองแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ ว่า

...กรมใหญ่ๆ ซึ่งเปนราชการพลเรือน แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือนนั้น

คือ กรมพระสุรัสวดี กรมลูกขุน กรมธรรมการ กรมหมอ

กรมพระอภัยมณี กรมพระคลังต่างๆ มีพระคลังมหาสมบัติ เป็นต้น...

กรมภาษามาลา...ศาลกรมวัง...กรมแสง แลช่างสนะเป็นเครื่องดูตให้กรมภาษามาลาเข้ามาเปนสมในกรมมหาดเล็ก เพราะเปนคนใช้ชิดอยู่...

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๖.

...ในกรมภูษามาลานั้น จางวางเป็นขุนนางผู้ใหญ่ตำแหน่งศักดินา
ห้าพัน เพราะแต่ก่อนได้บังคับบัญชากรมที่ใกล้เคียง ฤๅที่เกี่ยวข้อง
ด้วยเครื่องต้นอันพระเจ้าแผ่นดินจะทรงทำไป^๔

กรมภูษามาลา
ปกครองแม่ข่ายกรมภูษามาลา
ที่มีขึ้นเป็นกรมเล็ก ๆ มีทั้งสัสมะ
ที่มี จมอริย์แห่งเมืองวังกรม
ภูษามาลาไม่ไปมีตำแหน่งเจ้า
ผู้ใดก็ไม่ไปมีหรือมีออกกระ
มาลาวังใดเป็นกรมใหญ่ ๆ สัสมะ

จากพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
ข้างต้น^๕ ทำให้ทราบว่าข้างสนะเป็นกรมเล็กๆ ขึ้นกับกรมภูษามาลามาตั้งแต่โบราณ
ซึ่งคงหมายถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา

และผู้เขียนพบหลักฐานเอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้วเกี่ยวกับข้างสนะในช่วง
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ดังนี้

ในกฎหมายตราสามดวง พบว่าข้างสนะเป็นตำแหน่งนาพลเรือน ดังข้อความ
ว่า

^๔ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรม
ราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐), หน้า ๑๓ - ๔๓.

^๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน ฉบับตัวเขียน
สอบทานกับฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๐. (พระนคร: สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๘.

ขุนจิตรตราพอน เจ้ากรม	นา	๘๐๐
หมื่นไชยาพอน	นา	๖๐๐

หมื่นจิตรพัตรา หมื่นภาษาสาร หมื่นโกษาพิจิตร หมื่นพิพิทสาฎก หมื่นกาลสิกพัตร หมื่นรัตกำพล	{ { { { { {	ข้างสะนะ ๖ คน นา ๒๐๐ เลว ๕๐
--	----------------------------	-----------------------------

จีน ข้างสะนะ	หมื่นชำนาญโกไสย	๘๐๐
	หมื่นพิมลภูษิต	} ๖๐๐ ^{๑๐}
	หมื่นขำระภูษิต	

กฎหมายตราสามดวงดังกล่าวได้กล่าวถึงข้างสะนะในเนื้อหาของ**พระทำนูน**^{๑๐} มาตรา ๕ การฟ้องกล่าวหากันในเรื่องต่างๆ ถ้าจำเลยเป็นสมโนของกรมข้างสะนะ ถ้าเกิดเหตุในราชธานีให้ศาลกรมวังพิจารณาพิพากษา^{๑๑}

นอกจากนี้ กฎญา บุญยสมิต อธิบายเกี่ยวกับกรมข้างสะนะในกฎหมายตราสามดวงไว้ว่า

..... ส่วนราชการหนึ่งในสังกัดกรมวัง ทำหน้าที่ตัดเย็บเสื้อผ้าตามตำแหน่งนาพลเรือน มีตำแหน่งต่างๆ ทั้งข้างจีนและข้างแขก เช่น จีนข้างสะนะ หมื่นพิมลภูษิต ศักดินา ๖๐๐ หรือข้างขุนพราหมเทษ นายประหม่านันต์ ศักดินา ๕๐^{๑๓}

^{๑๐} กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (พระนคร: ครุสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๒๔๕.

^{๑๑} พระทำนูน สะกดตามต้นฉบับ เป็นกฎหมายส่วนที่เป็นพระราชศาสตร์

^{๑๒} กฎหมายตราสามดวง: พระทำนูน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวงของสำนักหอสมุดแห่งชาติ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๓), หน้า ๓๖-๓๗.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน หน้า ๘๓.

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ข้างสนะยัง คงมีบทบาทและความสำคัญในงานช่างของราชสำนัก รัชกาลที่ ๔ จึงทรงตั้งและ เปลี่ยนนามบรรดาศักดิ์ขุนนางทั้งข้างสนะไทยและข้างสนะจีนว่า

....**ข้างสนะไทย** หลวงจิตรภรณ์ เจ้ากรม แปลงว่าหลวงวิจิตร
ภัทรภรณ์ ขุนบวรโกสัย ปลัด แปลงว่า ขุนสุนทรสิพนกิจ
ข้างสนะจีน ขุนสุทธิภูษา เจ้ากรม แปลงว่าขุนสิพนกิจปริชา
ขุนรัตนภูษิต เจ้ากรม แปลงว่าขุนรจนาสิพนกิจ
หมื่นพิมลภูษา ปลัด แปลงว่าหมื่นชำนาญสุธการ
หมื่นชำนาญโกสัย ปลัด แปลงว่าหมื่นชำนาญสุธกิจ
หมื่นศรีพัฒน์ ปลัด แปลงว่าหมื่นโสภณโกสัยกิจ
หมื่นภูษาวิจิตร ปลัด แปลงว่าหมื่นวิจิตรโกสัยการ....^{๑๔}

บรรดาศักดิ์ขุนนางข้างสนะในพระบรมมหาราชวัง (วังหลวง) ข้างต้น ยังคงมียศเป็นหลวง ขุน หมื่น เช่นเดียวกับรัชกาลก่อนๆ

ในขณะที่เดียวกันก็มีบรรดาศักดิ์ขุนนางข้างสนะฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ด้วยเหตุผลว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเกียรติยศ สูงสุดเสมอพระเจ้าแผ่นดิน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งขุนนางฝ่ายพระราชวัง บวรสถานมงคลให้ตรงกับตำแหน่งขุนนางในพระบรมมหาราชวัง คือมีทั้งบรรดาศักดิ์ ข้างสนะไทย ข้างสนะจีน รวม ๘ ราชทินนามที่แตกต่างกัน แต่มียศหลวง ขุน หมื่น เช่นกัน ดังนี้

ข้างสนะไทย

หลวงโกษาพิจิตร	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐
ขุนพินิจบรรจง	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐

^{๑๔} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๔ เล่ม ๒ ฉบับเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ (เข้า บุนนาค). (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙๓๒.

ข้างสนະจิ้น

ขุนอุดมภูสิต	เจ้ากรมขวา	ศักราช	๓๐๐
ขุนสิทธิภูษา	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช	๓๐๐
หมื่นพินิจโกไสย	ปลัดกรมขวา	ศักราช	๒๐๐
หมื่นวิไลยบรรจง	ปลัดกรมขวา	ศักราช	๒๐๐
หมื่นพิมล	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช	๒๐๐
หมื่นชำนาญ	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช	๒๐๐ ^{๑๔}

จากหลักฐานเอกสารในรัชกาลที่ ๔ ผู้เขียนพบคำว่า ข้างสนะนั้นเริ่มเขียนว่า ข้างสนะที่เปลี่ยนแปลงจากเดิมว่าข้างสนะะ จึงกล่าวได้ว่า คำว่าข้างสนะเริ่มเขียนเช่นนี้มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงปัจจุบัน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระองค์พระราชทานสัญญาบัตรตั้งตำแหน่งเจ้ากรม ปลัดกรมข้างสนะไทย ดังนี้

ที่ ๑๒๒ ให้ขุนสุนทรสิพนกิจ เป็นหลวงวิจิตรารมณ
เจ้ากรมข้างสนะไทย ถือศักดินา ๘๐๐
ตั้งแต่วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรมสิบเอ็ดค่ำ
ปีมเสงตรีศักราช ๑๒๔๓ เป็นวันที่
๔๘๑๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ที่ ๑๒๓ ให้นายขำ เป็นขุนสุนทรสิพนกิจ
ปลัดกรมข้างสนะไทย ถือศักดินา ๖๐๐^{๑๕}

ส่วนกรมข้างสนะฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แจกเบี้ยหวัดและมีประกาศเป็นข้าราชการในราชกิจจานุเบกษา

^{๑๔} ทำเนียบนาม ภาคที่ ๒ ดำรงตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล. (พระนคร: โรงพิมพ์พรหมอนากร, ๒๔๖๒), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๑๕} ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๑ - ๒ (จ.ศ. ๑๒๔๖ - ๑๒๔๗) พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑๑.

กรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙^{๑๗} และพระราชทานสัญญาบัตร เช่น ขุนพินิจบรรจง
นางงานเป็นขุนชำนาญภูสิต ปลัดกรมช่างสนะซ้าย ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล
ถือศักดินา ๓๐๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐^{๑๘} และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
เพลิงปลัดกรมช่างสนะ เช่น

วันพฤหัสบดี เดือนเจด ขึ้นห้าค่ำ เวลาเช้ากหีบศพ
ขุนชำนาญภูสิต (เชย) ปลัดกรมช่างสนะ ฝ่ายพระราชวังบวร
ไปเข้าเมรุวัดอรุณราชวราราม เวลาบ่ายพระราชทานเพลิง
ของหลวงพระราชทาน ผ้าขาว ๑ พับ เงิน ๕๐ เพื่อ
เครื่องพระราชทานเพลิงพร้อม^{๑๙}

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไข
การปกครองแผ่นดินที่เกี่ยวกับการบริหารราชการเป็นกระทรวง ๑๒ กระทรวง
กรมช่างสนะจึงขึ้นอยู่กับกรมวังนอก กระทรวงวัง ซึ่งยังคงต้องการมีช่างสนะเพื่อ
ประโยชน์ของทางราชการต่อไป กระทรวงวังจึงมีหนังสือราชการขอให้กระทรวง
นครบาลตามตัวช่างสนะที่เป็นเลขจำนวน ๖ คน คือนายปลั่ง นายจิว นายช้าง
นายแสง นายขำ นายซุ่ม ที่อาศัยอยู่บ้านในกรุงเทพฯ มารับราชการ^{๒๐}

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ผู้เขียนพบว่า
ช่างสนะไม่ได้สังกัดกรมช่างสนะอีกต่อไป ช่างสนะถูกเปลี่ยนแปลงมาสังกัดช่างสิบหมู่
ในกรมวังนอก กระทรวงวัง ซึ่งมีช่างต่างๆ คือ ช่างเหล็ก ช่างตัดเสื้อ ช่างทาง ช่าง
สนะ ช่างทอง ช่างเงิน ช่างถม ช่างสลัก ช่างแกะ ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างบุ ช่าง

^{๑๗} ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๓ (จ.ศ. ๑๒๔๘) พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ, ๒๔๔๔), หน้า ๗๑.

^{๑๘} ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๔ (จ.ศ. ๑๒๔๙) พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ, ๒๔๔๔), หน้า ๒๗๑.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^{๒๐} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ น/๗๑๔ เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล
เรื่องขอหมายให้นายทองตามจับนายปลั่ง นายจิว นายช้าง นายแสง นายขำ นายซุ่ม เลขกรมช่าง
สนะหลบหนีอยู่บ้านบางขุนเทียน แขวงกรุงเทพ ให้มาสังกัดหมายหมู่ไว้รับราชการต่อไป

ชูป ช่างไม้ ช่างกลึง ช่างเลื่อยลาย ซึ่งหลวงเทพลักษณะเลขาได้อธิบายว่า “...ช่างสนะ มีหน้าที่เย็บหนัง เย็บรองเท้า บางท่านว่าเป็นช่างเย็บมุ้งของหลวง...”^{๒๑}

ช่วงที่สอง รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ กระทรวงวัง ได้อโอนข้าราชการจากงานวังนอกมาสังกัดแผนกประณีตศิลปกรรม กรมศิลปากร ได้แก่ ช่างเขียน ช่างหัวโขน ช่างไม้สูง ช่างทอง ช่างหล่อ ซึ่งไม่มีช่างสนะปรากฏในหนังสือราชการดังกล่าว^{๒๒} แต่มีช่างเย็บแทนช่างสนะในหนังสือราชการของกระทรวง ศึกษาธิการแจ้งอาชีพของแผนกประณีตศิลปกรรมไว้ว่า ช่างแต่ละช่างจะทำอะไรบ้าง ประกอบด้วย ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างสถาปนิก ช่างรัก ช่างปั้นภาชนะ ช่างมุก ช่างหล่อ ช่างไม้ ช่างจักสาน ช่างเงินทอง ช่างเจียรนัย ช่างทำเครื่องกระดาด ช่างดอกไม้ ช่างทำเครื่องเล่น และช่างเย็บว่า การเย็บปักรูปและลาย^{๒๓}

จากหลักฐานเอกสารดังกล่าว ผู้เขียนจึงขอเสนอความเห็น ว่า ช่างเย็บ ปักรูปและลายนั้น คือช่างสนะที่สืบทอดกันมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๖ ครั้น ถึงรัชกาลที่ ๗ มีการปรับปรุงกรมศิลปากรก็มีช่างเย็บแทนช่างสนะในแผนกประณีต ศิลปกรรม นับแต่นั้นเป็นต้นมาก็ไม่มีช่างสนะจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี แม้ว่าช่างสนะจะไม่ปรากฏชื่อในสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๗ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน เนื่องจากการปรับปรุงส่วนราชการเพื่อให้เหมาะสมกับการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ก็ได้หมายความว่า งานของช่างสนะ ไม่มีความสำคัญตามชื่อช่างสนะ ผู้เขียนกลับพบว่างานของช่างสนะนั้นยังคงมีความ สำคัญและดำรงอยู่มาจนถึงรัชกาลปัจจุบันดังผลการวิจัย กล่าวคือ

^{๒๑} หลวงเทพลักษณะเลขา, *หอศิลป์* (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๓๔.

^{๒๒} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, *ศธ. ๐๗๐๑.๔๐/๑๑๙* เอกสารกรมศิลปากร กระทรวง ศึกษาธิการ เรื่องรายนามข้าราชการกระทรวงวังที่โอนมากรมศิลปากร

^{๒๓} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, *ศธ. ๐๗๐๑.๓๑/๔* เอกสารกรมศิลปากร กระทรวง ศึกษาธิการ เรื่องตั้งโรงเรียนศิลปากร (พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๘๒).

การดำรงอยู่ของงานช่างสนะในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

จากภูมิหลังของช่างสนะที่มีในสังคมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ช่างสนะเป็น คนกลุ่มหนึ่งของชนชั้นขุนนางและไพร่ ซึ่งมีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ ในงานฝีมือการช่างเกี่ยวกับผ้าสำหรับพระมหากษัตริย์ และรับราชการในฝ่ายพลเรือน มีทั้งช่างสนะไทยและช่างสนะจีน มีราชทินนามต่างๆ กันว่า หลวงโกษาพิจิตร ขุนพินิจ บรรจง ขุนอุดมภูษิต ขุนสิทธิภูษา หมื่นพินิจโกไสย หมื่นวิไลยบรรจง หมื่นพิมล หมื่นชำนาญ เพื่อทำราชการตัดเย็บฉลองพระองค์สำหรับพระมหากษัตริย์

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาลงกรณ์ รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ที่ ๖ พบว่าช่างสนะได้สืบทอดงานของช่างสนะเกี่ยวกับเครื่องต้นสำหรับพระมหา- กษัตริย์

ในประเด็นงานช่างสนะเกี่ยวกับเครื่องต้นนี้ ผู้เขียนขอเสนอการวิเคราะห์ ว่า งานช่างสนะเป็นงานช่างที่เกี่ยวกับเครื่องต้นพระมหากษัตริย์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุผลว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า กรมภูษามาลา แต่ก่อนบังคับบัญชากรมที่เกี่ยวข้องด้วยเครื่องต้นอันพระเจ้าแผ่นดินทรงทั่วไป และมีกรมที่เกี่ยวข้องกับเครื่องต้นอีกกรมหนึ่ง คือกรมช่างสนะ ประกอบกับกฎหมาย บุณยสมิต อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับกรมช่างสนะในกฎหมายตราสามดวงว่า กรมช่าง สนะทำหน้าที่ตัดเย็บเสื้อผ้า และพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายช่างสนะว่า เป็นช่างทำเครื่องผ้าต่างๆ เช่น เย็บผ้า ปักผ้า ปักไหมทอง ปักทองแผ่ลวด และทำเครื่องหนัง เช่น อานม้า ปลอกมิด เข็มขัด หรือสายรัดยางอย่าง

บทความวิจัยนี้ ผู้เขียนจึงขอเสนอการวิเคราะห์ประเด็นงานช่างสนะสมัย กรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับงานเครื่องต้นสำหรับพระมหากษัตริย์ที่เป็นวัสดุผ้าว่ามีการ ดำรงอยู่อย่างไรตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) เนื่องจากเครื่องต้น เป็นมรดกงานช่างสิบหมู่ที่ช่างสนะร่วมจัดทำสืบทอดต่อกันมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่กฎมณเฑียรบาลกล่าวถึงเครื่องต้นเก่าที่สุดว่ามี ๑๕ สิ่ง คือ

มหามกุฏ มหาคุณพล พาหุรัตน์ ถนิมมาลัย สร้อยมหาสังวาล
สะเอ้ง อุตตรา อุตรี ควงโต ๗ แถว อำมรงค์ ๓ องค์ทุกนิ้วพระหัตถ์
ขนองกั้งเกน สนับเพลลา รัตกัมพล ควงเชิง (กำไลพระบาท) รองพระบาท^{๒๔}

จากหลักฐานเอกสารข้างต้น ผู้เขียนพบว่า เครื่องต้นชนิดรัตกัมพลนั้น เป็นเครื่องทรงผ้าขนสัตว์โบราณสีแดง ซึ่งเป็นที่มาของราชทินนามช่างสนะไทยคือ หมื่นรัตกัมพล ซึ่งปรากฏราชทินนามในตำแหน่งนาพลเรือนของกฎหมายตราสามดวง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นผู้เขียนจึงขอวิเคราะห์การดำรงอยู่ของงานช่างสนะใน ประเด็นเครื่องต้นที่เป็นผ้าเท่านั้น โดยมีขอบเขตเครื่องต้นว่า

เครื่องต้น หมายถึงเครื่องทรง สิ่งของทรงใช้และเสวยของกษัตริย์
ซึ่งถือกันว่าเป็นของสูง^{๒๕}

จากความหมายข้างต้น ผู้เขียนขอยกตัวอย่างเครื่องทรง สิ่งของทรงใช้ เกี่ยวกับผ้าสำหรับพระมหากษัตริย์ที่มีงานช่างสนะเกี่ยวข้อง เพื่อแสดงให้เห็นว่ามีงาน ช่างสนะปรากฏในราชการงานช่างสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบ โบราณราชประเพณี และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องต้น ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึงเครื่องทรงไว้ว่า

...เมื่อสรงมรุธาภิเษกแล้วทรงพระภูษาลายเขียนทอง
ทรงฉลองพระองค์ครุยทอง เสด็จประทับบนพระที่นั่งอัฐทิศ

^{๒๔} สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑, “วินิจฉัยเรื่องเครื่องต้น”, วารสารศิลปากร ปีที่ ๓ เล่มที่ ๕ (กุมภาพันธ์ ๒๔๙๓): ๗๓.

^{๒๕} เครื่องต้น, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖. (พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๗ - ๒๕๐๘), หน้า ๓๒๔๘.

แล้วเสด็จประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐ พระมหाराชครูพรหมณ์
ถวายพระสุพรรณบัฏ เบญจราชกกุธภัณฑ์...^{๒๖}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ตามพระราช
พงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ตอนเสด็จเลียบพระนครทางสถลมารค กล่าวถึงเครื่องทรงว่า

...ทรงเครื่องสนับเพลาเชิงงอน พระภูษาเขียนทอง
ฉลองพระองค์ตาดจีบ คาดเจียรระบาด สายรัดพระองค์เพชร
เหน็บพระแสงกันหยัน...^{๒๗}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ตามพระราช
พงศาวดารฉบับทิพากรวงศ์ ตอนพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗
กล่าวถึงเครื่องทรงว่า เมื่อสรองมรุธาภิเษกแล้วทรงผลัดเครื่องสีแดง ไม่ปรากฏว่า
เปลี่ยนเครื่องทรงอย่างไร^{๒๘}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เมื่อพระราชพิธี
บรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๓๙๔ ตามพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
กล่าวว่า

...เมื่อสรองมรุธาภิเษกแล้ว ทรงพระภูษาพื้นเหลืองเขียนทอง
ทรงฉลองพระองค์คาดริ้วทอง... เสด็จออกท้องพระโรง
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทรงพระภูษาเขียนทองต่างสี
ทรงฉลองพระองค์พระกระนัยชั้นในฉลองพระองค์ครุยชั้นนอก...^{๒๙}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ตามพระราช
พงศาวดารรัชกาลที่ ๕ ฉบับสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาณุราชานุกาพ กล่าวถึงเครื่องทรงว่า

^{๒๖} เครื่องต้น, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖, หน้า ๓๓๐๒.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๐๓.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๐๔.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

...เมื่อสรทมุรธาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระภูษาเขียนทองพื้นสีเขียว ทรงฉลองพระองค์เยียรบับ
แล้วทรงสวมฉลองพระองค์ครุยกรองทอง...เมื่อเสด็จเสียบ
พระนครทางสถลมารค ทรงเครื่องพระภูษาเขียนทอง
ฉลองพระองค์เยียรบับ สายรัดพระองค์ประดับเพชร
...ฉลองพระองค์ครุยกรองทองชั้นนอกทรงขมาพระกลีบ...^{๓๐}

เมื่อรัชกาลที่ ๕ สวรรคต ราชสำนักจัดการพระราชพิธีสงฆ์พระบรมศพ
แล้วจึงถวายเครื่องทรงพระบรมศพ ดังความว่า

...หลังจากนั้นจึงถวายเครื่องทรงพระบรมศพอีกครั้งหนึ่ง
ด้วยพระภูษา ๒ ผืน ผืนหนึ่งทรงในลักษณะปกติ
ส่วนอีกผืนทรงกลับจากด้านหลังไปด้านหน้า
ทรงฉลองพระองค์ใหม่และฉลองพระองค์ยาวปักดินทอง
คลุมทับอีกชั้นหนึ่ง...^{๓๑}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เมื่อพระราชพิธี
บรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่อง
พระภูษาและฉลองพระองค์เครื่องบรมราชาภิเษก ประดับพระดาราเครื่องราช
อิสริยาภรณ์^{๓๒} และเมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ รัชกาลที่ ๖ ทรงประกาศ
สงครามกับเยอรมนีและออสเตรียจึงทรงเครื่องทรงมหาพิชัยยุทธเครื่องบรมราช
ภุชิตาภรณ์ ประกอบด้วยพระภูษาใหม่ ใจทรงกระเบนแบบไทยเดิมสีแดงเลือดนก ฉลอง
พระองค์แพรสีเดียวกัน เป็นแบบผ่าอกครึ่ง กลัดกระดุมโลหะ^{๓๓}

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๓๐๕.

^{๓๑} ศุภลรัตน์ ธาราคักดี, แปล. ราชสำนักสยามในพระศนของหมอมสมิธ. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๑.

^{๓๒} เครื่องต้น, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖, หน้า ๓๓๐๖.

^{๓๓} สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์
การพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๓๑.

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พระองค์ทรงเครื่อง
บรมราชูปถัมภ์ตามธรรมเนียม ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทรงฉลองพระองค์ครุย ใน
พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ไม่มีพระราช
พิธีบรมราชาภิเษก

รัชกาลปัจจุบัน มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๓ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว “...ทรงเครื่องบรมขัตติยราชูปถัมภ์สำหรับบรมราชาภิเษก
คือทรงฉลองพระองค์ใหม่ทองสลับไหมสีฟ้า กลัดพระคุมณพรัตน์ ๗ พระคุมและจีบ
หลัง ๒ พระคุมประกอบด้วยฉลองพระองค์ครุยริ้วทองพื้นสีเหลืองอ่อน...”^{๓๔}

จะเห็นได้ว่า เครื่องทรงดังกล่าว คือเครื่องต้น หรือฉลองพระองค์เครื่องต้น
หรือเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธี เช่น เครื่องทรงในพระราชพิธี
บรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้น มีงาน
ช่างสนะเกี่ยวกับผ้า ทั้งเครื่องทรงผ้าชนิดต่างๆ ผ้าเขียนทอง ผ้าปัก ซึ่งแสดงให้เห็น
ถึงความรู้ ความสามารถ ความชำนาญในงานช่างฝีมือเกี่ยวกับการเย็บผ้าแบบโบราณ
เพื่อจัดทำเป็นเครื่องทรงพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน

นอกจากงานเย็บ งานปักเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธี
แล้ว ผู้เขียนพบว่ายังมีการดำรงอยู่ของงานช่างสนะ คืองานปักเครื่องสูงสำหรับ
พระมหากษัตริย์ในพระราชพิธี ซึ่งมีการสืบทอดความรู้กันไว้เพื่อปฏิบัติราชการสืบ
ต่อๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน เช่น

๑. งานปักผ้าแบบหักทองขวาง

งานปักผ้าแบบหักทองขวาง เป็นวิธีการใช้ไหมทองหักปักทับลายเป็นเส้นทแยง
มุมอย่างปักดิน การปักวิธีนี้เป็นของดีที่สุดในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงถือว่าเป็นของสูง
สำหรับพระมหากษัตริย์นับแต่นั้นเป็นต้นมา

^{๓๔} เครื่องต้น, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖, หน้า ๓๓๐๗.

งานปักหักทองขวางที่ปรากฏในเครื่องสูงสำหรับแสดงอิสริยยศพระมหากษัตริย์ พระบรมราชินี และสมเด็จพระยุพราช ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีเครื่องสูง ๘ สิ่งคือ ๑) ฉัตรเจ็ดชั้น ๒) ฉัตรห้าชั้น ๓) บังแทรก ๔) ฉัตรชุมสาย ๕) จามร ๖) พระกลด ๗) บังสุริย์ ๘) พัดโบก เช่น

- ๑) ฉัตรเจ็ดชั้น เป็นรูปฉัตรเครื่องสูง ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง สำหรับหนึ่งมีสี่คัน (เชิญอยู่ล้อมพระที่นั่งราชยาน)
- ๒) ฉัตรห้าชั้น เป็นรูปฉัตรเครื่องสูง ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง สำหรับหนึ่งมีสิบคัน (เชิญถัดพระที่นั่งราชยาน)
- ๓) บังแทรก เป็นแผ่นผ้าปักหักทองขวาง รูปแบนกลม มีขอบรูปจักๆ เหมือนใบสาเกโดยรอบ มียอดแหลม และมีด้ามสำหรับถือ สำหรับหนึ่งมีหกคัน (เชิญระหว่างฉัตรห้าชั้นทั้งหน้าและหลัง)
- ๔) ฉัตรชุมสาย เป็นฉัตรทรงใหญ่สามชั้น ทำด้วยผ้าปักหักทองขวางและมีสายไหมถักห่างๆ คลุมทับกันลมตีกลับ สำหรับหนึ่งมีสี่คัน (เชิญมาสุดท้ายอยู่หลังฉัตรห้าชั้น)...^{๓๔}

เช่น การตั้งเครื่องสูงชนิดฉัตรชุมสายหักทองขวาง ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อรัชกาลที่ ๓ เสด็จออกมารับแขกเมือง^{๓๖}

๒. งานปักผ้าแบบทองแผ่ลวด

งานปักผ้าแบบทองแผ่ลวด เป็นวิธีการใช้กระดาดชนิดเหนียวลงรักปิดทอง และขัดเงา ใช้วิธีการสร้างลายด้วยวิธีการแล้งให้เป็นเส้นหรือฉลุเป็นลวดลายและทาบตรึงกับสิ่งที่ต้องการ

^{๓๔} เครื่องสูง, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖ หน้า ๓๘๐๗.

^{๓๖} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๓ - รัชกาลที่ ๔ (พระนคร: คลังวิทยา, ม.ป.ป.), หน้า ๓๕.

งานทองแผ่ลวดที่ปรากฏในเครื่องสูงเพื่อแสดงอิสริยยศเจ้าฟ้าจนถึงพระองค์
เจ้าของพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระมหากษัตริย์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มี ๘ สิ่ง
เช่นกัน เช่น

- ๑) ฉัตรเจ็ดชั้น รูปฉัตรเครื่องสูงปักทองแผ่ลวดจลุลาย
สำหรับหนึ่งมีสี่คัน
- ๒) ฉัตรห้าชั้น รูปฉัตรเครื่องสูงปักทองแผ่ลวดจลุลาย
สำหรับหนึ่งมีสิบคัน
- ๓) บังแทรก ปักทองแผ่ลวดจลุลาย สำหรับหนึ่งมีหกคัน
- ๔) ฉัตรชุมสาย ปักทองแผ่ลวดจลุลาย สำหรับหนึ่งมีสี่คัน
(ฉัตรนี้เฉพาะเจ้าฟ้า)
- ๕) จามร เป็นรูปพัดยศยอดแหลมสองลอน ปักทองแผ่ลวด
จลุลาย สำหรับหนึ่งมีสิบหกคัน...^{๓๔}

นอกจากงานของช่างสนะที่เป็นงานปักหักทองขวาง งานปักทองแผ่ลวด
ในเครื่องสูงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ดังกล่าวแล้ว

ในรัชกาลปัจจุบันได้มีการจัดทำเครื่องตกแต่งประกอบเรือพระราชพิธี เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๑๓ (ซ่อมครั้งสุดท้ายเมื่อรัชกาลที่ ๖) คือ

๑. เรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ ทำผ้าลายทองแผ่ลวดประจำเรือใหม่ทั้งหมด
ให้เหมือนของเดิม ได้แก่ ผ้ามันลายทองแผ่ลวด ผ้าหน้าจั่วลายทอง
แผ่ลวด ธงสามชายเป็นลวดลายปักดินทองหักทองขวางทั้งสองด้าน
พร้อมทั้งด้าม
๒. เรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์ ทำผ้าลายทองแผ่ลวดประจำเรือใหม่ทั้งหมด
ให้เหมือนของเดิม ได้แก่ ผ้ามันลายทองแผ่ลวด ผ้าหน้าโขน
ผ้าหน้าจั่ว ธงสามชายลายทอง และภูประจำเรือ สายรัดม่าน สายประจำ
ยาม พรหมประจำฐานกัญญา

^{๓๔} เครื่องสูง, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖ หน้า ๓๘๐๙.

๓. เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช ทำงสามชายลายทองเป็นผ้าลายทองแผ่
ลวด เช่นเดียวกับงสามชายลายทองของเรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์

การทำเครื่องตกแต่งของเรือพระราชพิธี ๓ ลำนี้ ใช้วิธีการคัดลอกลวดลาย
ของเดิมแล้วเขียนใหม่ ฉลุ สลัก ลงรักปิดทอง ประดับกระจก ปักกลิ้งลวดลาย
ใช้ผ้าสักกะหลาดสีเหมือนของเดิม โดยมีบริษัท สหายนันต์ จำกัดดำเนินการ มีช่าง
กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ตรวจงาน^{๓๔}

จะเห็นได้ว่า เครื่องตกแต่งประจำเรือพระราชพิธีที่ใช้ผ้าชนิดต่างๆ วิธีการ
ปัก วัสดุต่างๆ นั้น การจัดทำเป็นการสืบทอดงานช่างส่นจากรัชสมัยรัชกาลที่ ๖
เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน

การสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดในปัจจุบัน

ด้วยเหตุว่าการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดมีบทบาทและความสำคัญในการ
สร้างสรรค์งานที่เกี่ยวข้องกับผ้าสำหรับพระมหากษัตริย์ในงานพระราชพิธี เช่น การจัด
ทำเครื่องตกแต่งเรือพระราชพิธี ราชรถ วอ ดังนั้นกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
จึงดำเนินการสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดจัดทำเป็นเครื่องประกอบพระราชพิธี
ต่างๆ เช่น

- **พระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน** ณ วัดอรุณราชวราราม
ราชวรมหาวิหาร เนื่องในโอกาสสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐
พรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ในพระราชพิธีนี้ มีการสืบทอด
การปักผ้าแบบทองแผ่ลวดที่เครื่องตกแต่งเรือพระราชพิธีจำนวน ๔๙ ลำ
ได้แก่ ผ้าตาดหลังคาและผ้าหน้าจั่ว พระแท่นกัญญาเรือพระที่นั่ง
สุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่งนารายณ์ทรงสุบรรณ เรือพระที่นั่งเอนกชาติ
ภุชงค์ ผ้าลายทองแผ่ลวดเป็นลายหน้ากระดานลูกฟัก ลายประจำยาม

^{๓๔} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (๔) ศธ. ๒.๒๑/๙๗ เอกสารกรมศิลปากร กระทรวง
ศึกษาธิการ เรื่องการซ่อมลวดลายลำเรือ และเครื่องตกแต่งประกอบเรือพระราชพิธี ๓ ลำ คือ
เรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์ (๒ มกราคม
๒๕๑๑ - ๘ มกราคม ๒๕๑๗)

กำมุงทำเป็นผ้าตาดหลังคากัญญา ผ้าไขนเรือของเรือ ๒๒ ลำ และ
ผ้าตาดหลังคากัญญา หลังคาคฤห์ ผ้าปักนก ผ้าหน้าจั่วของเรือต่างๆ
อีกหลายลำ

- **พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
กัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์** เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๕๕๑ ซึ่งมีการสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดที่เครื่องประกอบ
พระราชพิธี เช่น จัดทำผ้าตาดหลังคาและผ้าหน้าจั่วพระวอสีวิกาภาณูจน์
จัดทำองประจางอนราชรถ ผ้ามาน บุษบก จัตรเบญจา ๕ ชั้นของ
พระมหาพิชัยราชรถ และราชรถน้อย
- **พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา** วันที่ ๕ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๕๕๔ ก็มีการสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดเป็นเครื่องตกแต่ง
เรือพระราชพิธีเช่นกัน^{๓๔}

การสืบทอดการปักผ้าแบบทองแผ่ลวดดังกล่าวเป็นการสืบทอดงานช่างสนะ
ในสังคมไทยปัจจุบัน สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมได้สืบทอด
งานแบบบูรณาการร่วมกันกับงานหลายช่างทั้งช่างเขียน ช่างแกะสลัก ช่างปิดทอง
ช่างประดับกระจก และช่างสนะ คือ

ช่างเขียน	ออกแบบลาย กำหนดลายละเอียด ขนาดผ้า สีผ้า สีกระจก
ช่างแกะสลัก	ตอกฉลุกระดาดตามแบบของช่างเขียน
ช่างปิดทอง	ปิดทองลายให้สวยงาม
ช่างประดับกระจก	ติดกระจกสีต่างๆ ติดกระจกด้านหลังแผ่นกระดาด ลายทอง

^{๓๔} ยุนี๊ ธีระนันท์ และปาริต์ชาติ ไกรสร, พัฒนาการผ้าลายทองแผ่ลวดในพระราช
พิธี เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง วัฒนธรรมผ้าปักของไทย จัดโดยสถาบัน
ไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๗ - ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ ณ ห้องประชุม ๑๐๕
อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ช่างสนะ

เย็บลวดลายกระดาศที่ปิดทองประดับกระจกแล้วลงบนผ้า โดยชิงผ้าบนสะตึงไม้แล้ววางลวดลายบนผ้าเย็บด้วยการเดินเส้นด้ายใหญ่สีทองเหลือง (เดิมใช้เส้นทอง) ล้อขอบลายแล้วเย็บตรึงด้ายใหญ่นี้ด้วยด้ายเล็กสีเดียวกัน สุดท้ายเย็บชิ้นงานปักทองแผ่ลวดเข้ากับเครื่องประกอบเกียรติยศ^{๔๐}

สาธิตการปักผ้าลายทองแผ่ลวด

โดยสำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖

ณ ห้องโถงอาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน.

งานช่างสนะ: มรดกศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อพิจารณาถึงภูมิหลังของช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์กับการดำรงอยู่ของงานช่างสนะสมัยนั้นแล้ว พบว่างานของช่างสนะในช่วงแรกรัชกาลที่ ๑ - ๖ สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยปัจจัยทางการปกครอง สังคม และวัฒนธรรม ได้แก่ การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ระบบพระมหากษัตริย์ ระบบบรรดาศักดิ์ ระบบไพร่ ระบบทาส ระบบความรู้และความชำนาญเฉพาะทางงานช่าง ระบบการศึกษาแบบโบราณในราชสำนัก การรับราชการงานช่าง การประกอบพระราชพิธี การแต่งกายของพระมหากษัตริย์ ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยให้ราชสำนักต้องการช่างสนะ ผู้มีความรู้ ความชำนาญเกี่ยวกับงานผ้า โดยเฉพาะการจัดทำเครื่องทรงสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธี เครื่องสูงที่ใช้วิธีการปักผ้าแบบหักทองขวาง แบบทองแผ่ลวด และเครื่องตกแต่งประกอบเรือพระที่นั่งเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จประกอบพระราชพิธีทางขลมารค ซึ่งช่างสนะสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษที่เป็นขุนนางมีบรรดาศักดิ์ต่างๆ เช่น ช่างสนะในรัชกาลที่ ๔ มีหลวงวิจิตรภทราภรณ์ ขุนสุนทรสิพนกเป็นช่างสนะไทย มีขุนสิพนกจิรปรีชา ขุนจนาสิพนกจิร หมีนชำนาญสุธการ หมีนชำนาญสุธการ หมีนโสภณโกไสยการ หมีนวิจิตรโกไสยการเป็นช่างสนะจีน

ในช่วงหลัง รัชกาลที่ ๗ - รัชกาลปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย การแบ่งส่วนราชการของ

กรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ให้ศิลปกรรมแบบโบราณของไทย (งานช่างสนะ) อยู่ในแผนกหัตถศิลป์ของกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร^{๔๑} รวมทั้งการยกเลิกบรรดาศักดิ์จึงทำให้ช่างสนะไม่ปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๗ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งขณะนี้ผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับงานช่างสนะมีตำแหน่งเป็นนายช่างศิลปกรรมของกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เพื่อร่วมกันสืบทอดงานเครื่องสูง เครื่องตกแต่งราชรถ วอ เรือพระราชพิธีในพระราชพิธี อันเป็นมรดกศิลปวัฒนธรรมล้ำค่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่แสดงให้เห็นความเจริญและพัฒนาการงานช่างฝีมือดั้งเดิมในราชสำนักสำหรับพระมหากษัตริย์ไทยด้วยความจงรักภักดี เทิดทูนสูงสุดโดยใช้ความรู้ความสามารถ ความชำนาญงานช่างสนะเป็นสื่อสัญลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

อย่างไรก็ตาม การวิจัยครั้งนี้ ผู้เขียนพบว่า มีช่างอีกแขนงหนึ่งที่มีการปฏิบัติราชการโดยวิธีการปักผ้า ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งของงานช่างสนะเช่นเดียวกัน แต่มีผลงานที่แตกต่างกัน คือช่างสตั้งที่เคยทำตาลิบัตรและพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ผู้บังคับบัญชากรมช่างสิบหมู่ในรัชกาลที่ ๕ ทรงทำด้ามตาลิบัตร^{๔๒}

นอกจากนี้ ในรัชกาลที่ ๕ ยังมีช่างสตั้งในราชสำนักอีกช่างหนึ่งที่ทำภาพปักพระสุริโยไทยขาดคอช้างของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงษ์ ๑ ผืน ซึ่งสยามส่งไปแสดงที่พิพิธภัณฑ์เมืองชิคาโก^{๔๓} ซึ่งการปักผ้าของช่างสตั้งดังกล่าวยังคงมีความสำคัญต่อสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบันเช่นกัน

ดังนั้น โรงเรียนช่างฝีมือในวัง (หญิง) ฝ่ายพระราชฐานชั้นใน ในพระบรมมหาราชวังจึงจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อสืบทอดวิชาช่างปักสตั้งให้นักศึกษา

^{๔๑} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. ๐๗๐๑.๑/๗๑ เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องหน้าที่และการแบ่งส่วนราชการกรมศิลปากร (พ.ศ. ๒๔๙๕)

^{๔๒} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ ศ. ๒๒/๑ เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ ๕ เรื่องตาลิบัตรแลพัดยศ (๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๐๘ - ๓๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐). และช่างสตั้ง สะกดตามหลักฐานเอกสาร

^{๔๓} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ บ. ๑๑/๕๕ เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ ๕ เบ็ดเตล็ด เรื่องเงินค่าภาพปักของท่านผู้หญิงเปลี่ยนที่ยืมไปแสดงพิพิธภัณฑ์เมืองชิคาโก (๒๖ - ๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔).

เรียนความรู้เบื้องต้นของการปักสะดึง^{๔๔} ตั้งแต่การทำแม่สะดึง ทำหาสะดึง การชิงผ้า การลอกลาย การหมุนลาย การปักไหม การปักไหมทอง การปักด้น ปักเลื่อมปักมุก การหักทองแต่งเงินแต่ง การปักโดยใช้วัสดุหลายอย่างประกอบกัน การประดิษฐ์เครื่องใช้ เครื่องประดับประกอบการปัก^{๔๕}

จึงกล่าวได้ว่า งานปักผ้าโบราณในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีความเจริญทั้งงานปักหักทองขวาง งานปักทองแผ่ลวด งานปักทองแต่งเงินแต่งไหม งานปักลูกปัดแก้วสี ดังนั้นหากงานปักผ้าแบบโบราณได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง งานปักเหล่านี้ก็จะคงดำรงอยู่เป็นมรดกศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าในสังคมไทย โดยมีภูมิปัญญาการปักผ้าหักทองขวาง การปักผ้าทองแผ่ลวดอันเป็นงานช่างสนะเพื่อจัดทำเครื่องสูง เครื่องตกแต่งราชพาหนะสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีก็จะได้รับการสืบทอดต่อไป

การสืบทอดงานช่างสนะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จากบทความวิจัยนี้ พบว่างานช่างสนะเป็นความรู้ที่นำมาใช้ทำเครื่องใช้ในพระราชพิธีทั้งสิ้น มิใช่ใช้ในงานของประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นความรู้ด้านไทยศึกษาเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม หากมีการเผยแพร่ในสังคมวงกว้างก็จะเกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้ ความเข้าใจถึงรากฐานศิลปวัฒนธรรมของงานช่างสนะ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะไม่มีช่างสนะเช่นในอดีต และมิได้เรียกช่างผู้ปฏิบัติราชการว่าช่างสนะ แต่ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) งานช่างสนะก็ยังปรากฏให้ประชาชนทั่วไปพบเห็นในพระราชพิธีต่างๆ ดังนั้นความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักถึงคุณค่าของมรดกศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้จึงเป็นความรู้ของคนไทยที่ควรรู้และเข้าใจเพื่อก่อให้เกิดการต่อยอดความรู้ท่ามกลางพลวัตและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมในสังคมไทย เพราะในปัจจุบันยังคงมีการสืบทอดผู้เป็นช่าง วิชาช่าง ผลงานของช่าง ในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นกลไกให้มรดกสังคมนี้ดำรงอยู่สืบไป

^{๔๔} สะดิง สะกดตามหลักฐานเอกสาร

^{๔๕} แผ่นพับประชาสัมพันธ์โรงเรียนช่างฝีมือในวัง (หญิง) ฝ่ายพระราชฐานชั้นในพระบรมมหาราชวัง สำนักพระราชวัง พ.ศ. ๒๕๕๖.

บทสรุป

ภูมิหลังของช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือช่างประเภทหนึ่งของช่างสิบหมู่ ที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญทางช่างเกี่ยวกับผ้าสังกัตรกรรมเครื่องต้น ช่างสนะจึงมีบทบาทและความสำคัญ เนื่องจากเป็นช่างเย็บเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ไทยในพระราชพิธีและเครื่องแสดงอิสริยยศจนได้รับการยกย่องให้เป็นขุนนางมีบรรดาศักดิ์ ทั้งช่างสนะไทยและช่างสนะจีน ในกรณีช่างสนะจีนนี้ ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ช่างสนะจีนรับอิทธิพลการปักผ้ามาจากประเทศจีนเพราะจีนมีฝีมือในเรื่องงานปัก ซึ่งมีสาเหตุมาจาก “...พระเจ้าแผ่นดินจีนถวายฉลองพระองค์ปักด้วยดิ้นหรือไหมทองเงินเป็นรูปต่างๆ มาพร้อมกับเครื่องราชบรรณาการ...”^{๔๖} ดังนั้น ช่างสนะสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นช่างต้นแบบของช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีการสืบทอดผู้เป็นช่างสนะไทย ช่างสนะจีน ทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ ความชำนาญเกี่ยวกับงานช่างที่ทำด้วยผ้า เช่น หมิ่นจิตรพัทธรา คือช่างทำผ้าให้มีลวดลายงดงาม หมิ่นภูษาสาร คือช่างทำเครื่องนุ่งห่มผ้าทรง หมิ่นรัตกำพล คือช่างทำผ้าขนสัตว์สีแดง หมิ่นชำนาญโกไสย คือช่างทำผ้าด้วยไหม ฯลฯ ซึ่งปรากฏในช่วงรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๖ นับแต่นั้นมาช่างสนะก็เปลี่ยนเป็นช่างเย็บในรัชกาลที่ ๗ แล้วมีการโอนงานช่างจากสำนักพระราชวังให้กรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘^{๔๗} ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) ผู้ปฏิบัติราชการงานช่างสนะ คือนายช่างศิลปกรรมของกลุ่มประณีตศิลป์ในสำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

ถึงแม้ว่าช่างสนะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นนายช่างศิลปกรรมก็ตาม ผู้เขียนพบว่า งานของช่างสนะยังคงมีการสืบทอดกันมา คือการจัดทำเครื่องแสดงอิสริยยศ

^{๔๖} สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๕. (พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕-๒๕๐๖), หน้า ๒๖๖๓.

^{๔๗} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. ๐๗๐๑.๑.๑/๕ เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโอนงานจากสำนักพระราชวัง (พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๔๘๑)

สำหรับพระมหากษัตริย์ ที่ทำจากผ้าด้วยวิธีการปักต่างๆ เช่น การปักหักทองขวาง การปักทองแผ่ลวดในพระราชพิธีสำคัญๆ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน พระราชพิธีถวายพระเพลิง ซึ่งในปัจจุบันสำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ปฏิบัติราชการสืบทอดงานเพื่อใช้ในพระราชพิธีและเผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักในคุณค่าให้ประชาชนผู้สนใจฝึกอบรมด้วย

นอกจากนี้ผู้เขียนพบว่า บทบาทของช่างสนะนั้นเป็นช่างจัดทำเครื่องแสดงอิสริยยศที่ทำด้วยผ้าและงานปักสำหรับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งแตกต่างกับบทบาทของช่างสะตังซึ่งเป็นผู้จัดทำตาลปัตร พัดยศหรืองานเย็บปักถักร้อยในราชสำนักฝ่ายในสืบมาถึงปัจจุบันเช่นกัน

การดำรงอยู่ของงานช่างสนะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้รับการสืบทอดมาทุกรัชกาลตามบริบททางการปกครอง สังคม และวัฒนธรรมในสังคมไทย เนื่องจากประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน มีพระราชพิธี อันเป็นวัฒนธรรมที่สูงส่งของชาติที่แสดงให้เห็นความเจริญทางงานช่างฝีมือไทยแบบดั้งเดิมถ่ายทอดสืบมาเป็นมรดกของสังคมไทยสืบไป

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. พระนคร: ศรีสภา, ม.ป.ป.

กฎหมายตราสามดวง: พระทำนูน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง
ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๓.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครอง
แผ่นดิน ฉบับตัวเขียนสอบทานกับฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๐.
พระนคร: สมาคมประวัติศาสตร์, ๒๕๕๑.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, ช่างหลวง, สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๔.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกระยา. “วินิจฉัยเรื่องเครื่องต้น” วารสารกรมศิลปากร
ปีที่ ๓ เล่มที่ ๕ (กุมภาพันธ์ ๒๔๙๓): ๗๓ - ๗๗.

ทำเนียบนาม ภาคที่ ๒ ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล.
พระนคร: ไสภณพิพรพิมพ์, ๒๔๖๒.

เทพลักษณ์เลขา, หลวง. หอศิลป์. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

แผ่นพับประชาสัมพันธ์โรงเรียนช่างฝีมือในวัง (หญิง) ฝ่ายพระราชฐานชั้นใน พระบรม
มหาราชวัง พ.ศ. ๒๕๕๖.

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรม
ราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. พระนคร: ไสภณพิพรพิมพ์, ๒๔๗๐.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๔ เล่ม ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากร
วงศ์ (ข้า บุนนาค). กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๕.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๓ - รัชกาล
ที่ ๔. พระนคร: คลังวิทยา, ม.ป.ป.

ยุניย์ อีระนันท์ และปาริชาติ ไกรสร, พัฒนาการผ้าลายทองแผ่ลวดในพระราชพิธี
เอกสารประกอบการประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง วัฒนธรรมผ้าปักของ
ไทย จัดโดยสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๗ - ๘
กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ ณ ห้องประชุม ๑๐๕ อาคารมหาจุฬาลงกรณ์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๑ - ๒ (จ.ศ. ๑๒๔๖ - ๑๒๔๗) พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๓ (จ.ศ. ๑๒๔๘) พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ, ๒๕๔๙.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๔ (จ.ศ. ๑๒๔๙) พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ, ๒๕๔๙.

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก - ข ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.

ศุกลรัตน์ อาราคัถี, แปล. **ราชสำนักสยามในพระคณาของหมอมณี**. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

สมบัติ จำปาเงิน, **ความรู้สารพัฒนาม**. พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๘.

สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์
การพิมพ์, ๒๕๒๓.

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๕. พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕-๒๕๐๖.

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๖ พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ม.ป.ป.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล **ร.๕ น/๗๑๔**
เรื่องขอหมายให้นายทองตามจับนายปลั่ง นายจิว นายข้าง นายแสง
นายขำ นายชุ่ม เลขกรมช่างสนะหลบหนีอยู่บ้านบางขุนเทียน แขวงกรุงเทพ
ให้มาลักหมายหมู่ไว้รับราชการต่อไป

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ
รัชกาลที่ ๕ เบ็ดเตล็ด **ร.๕ บ.๑๑/๕๕** เรื่องเงินค่าภาพักของท่านผู้หญิง
เปลี่ยนที่ยืมไปแสดงพิพิธภัณฑ์เมืองชิคาโก (๒๖-๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ
รัชกาลที่ ๕ **ร.๕ ศ.๒๒/๑** เรื่องตาลีปัตรและพัดยศ (๒๔ พฤศจิกายน ร.ศ.
๑๐๘ - ๓๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
ศธ ๐๗๑๑.๑/๗๑ เรื่องหน้าที่และการแบ่งส่วนราชการของกรมศิลปากร
(พ.ศ. ๒๔๙๕)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
ศธ. ๐๗๐๑.๑.๑/๕ เรื่องโอนงานจากสำนักราชวัง (พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๒๔๘๑)
สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
ศธ. ๐๗๐๑.๓๑/๔ เรื่องตั้งโรงเรียนศิลปากร (พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๘๒)
สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
ศธ. ๐๗๐๑.๔๐/๑๑๙ เรื่องรายนามข้าราชการกระทรวงวังที่โอนมา
กรมศิลปากร
สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
(๔) **ศธ. ๒.๒.๑/๙๗** เรื่องการซ่อมลวดลายเรือ และเครื่องตกแต่งประกอบ
เรือพระราชพิธี ๓ ลำ คือเรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่ง
อนันตนาคราช เรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์ (๒ มกราคม ๒๕๑๑ - ๘
มกราคม ๒๕๑๗)